nekoje reforme, kao na »koncesije« na polju administrativnom. To bi značilo stvarno nastavak ovoga stanja pod nekim manje više prividnim parlamentarizmom ili pod otvorenom ili okrinkanom diktaturom.

Za orientalne realiste u Beogradu praktična strana pitanja ima veliku važnost. Ne puštaju lako iz ruke što su uhvatili. Neće dragovoljno pristati na bilo kakovo uređenje, u kojem bi Srbija ostala ograničena na samo svoje prihode i da Srbijancima budu rezervirana mjesta samo u njihovoj zemlji. Protiv toga bi odma svi ustali u ime »narodnog jedinstva« a protiv »rasparčavanja države«. To bi praktički značilo veći »gubitak« nego li amputacija Hrvatske, u predpostavci da će Srbija zadržati Crnu Goru, Južnu Dalmaciju sa Dubrovnikom, Bosnu-Hercegovinu i Vojvodinu pod naslovom »Srpskih zemalja«. Međutim, kad bi to i odgovaralo današnjem shvatanju pravoslavnog elementa *izvan* Srbije, što nije sigurno, jer je i ovaj elemenat stradao pod beogradskom hegemonijom, stoji činjenica da je nepravoslavno stanovništvo u *većini* u Vojvodini kao i u Bosni-Hercegovini, a da i ne govorimo o Južnoj Dalmaciji sa Dubrovnikom, gdje je narod u ogromnoj većini hrvatski i ne bi htio ni čuti za takovu kombinaciju sa Srbijom, od koje ga odvaja sve pa i geografska udaljenost.

Katastrofalno eksperimentiranje

31. Srbija vjekovima živi svojim osobitim životom, koji je ostavio u narodu svoje duboke tragove crkveno-kulturne, političke, socialne. Tako se izgradio zaseban mentalitet, koji na svoj način gleda na odnose života naroda i ljudi. To je činjenica o kojoj se mora voditi računa. Sve je to posve različito tako, da i ako govorimo istim rječnikom, ne govorimo istim izrazom uma i osjećanja.

Htjeti nametnuti njihovu vlast ovamo i upravljati samo njihovim kriterijem i njihovim navikama i metodama, kao što se je radilo ovih prvih 14 godina s ovakovim katastrofalnim rezultatom, nije naprosto moguće, ako se neće stvarati sve to veći sukob, koji će rađati sve to većim zlom. Ovo neuspjelo eksperimentiranje (do sada se je mijenjalo četiri puta teritorialno razgraničenje administracije i istodobno mijenjanje administrativne kompetencije, što bi i pod jednom sposobnom vlašću bilo dovoljno da se razori i najbolja administrativna organizacija, a sada kao da se sprema još jedan eksperimenat!) mora se već jednom napustiti. Teško se je čemu nadati iz Beograda, koji je politički može se reći Srbija, što bi u isto vrijeme značilo ispuštanje iz ruke onih materialnih koristi koje hegemonija politička sobom nosi.

Pravo kao temelj hrvatskih zahtjeva

32. Na naše tužbe iz Beograda se odgovara: *Prvo*, da se ne zna što Hrvati hoće, jer nemaju programa te nas pozivlju da kažemo što »tražimo«; a *drugo*, da su Hrvati sa Srbima (pravoslavnima) tako pomiješani da ih se ne može razgraničiti na autonomne teritorije.

Na ovo Hrvati odgovaraju, da je njihov program ovaj: *Prvo*, da ništa ne traže od Srbije, nego hoće da Srbijanci odu sa vlasti iz njihove zemlje, gdje nemaju nikakvih svojih prava; a *drugo*, da je teritorialno razgraničenje, u bilo kojem slučaju, moguće, a to putom konsultiranja naroda, koji svojom slobodnom voljom ima da se izjavi.

Nakon [toga] lako će biti, ako se iskreno bude htjelo urediti putom slobodnog sporazuma sve odnošaje, ne na bazi hegemonije, nego na bazi slobodne *asocijacije* interesa na izmjeničnu korist ugovornika i njihovih odnosa.

Danas se može fundirati država samo na ovom temelju.[13]

[13] Dokument u Arhivu JAZU, ostavština A. Trumbića, neregistrirano.

IZLAZAK IZ GENITIVA ILI DRUGI HRVATSKI PREPOROD

Smiljana Rendić

Popisivač pučanstva, student (koji studira jednu disciplinu u Rijeci a drugu u Beogradu), upisuje u popisnicu podatke jedne djevojke, studentice medicine, koja se za rubriku o nacionalnosti izjašnjuje kao Hrvatica. Na pitanje o materinskom jeziku djevojka odgovara: »Hrvatski«. Popisivač otpovrće: »Ne mogu tako upisati, službeno se jezik zove hrvatskosrpski«. Djevojka na to: »Ja ne govorim službeno, ja govorim hrvatski!« Popisivač ostaje uporan i upisuje »hrvatskosrpski«. Djevojka ide prijaviti »slučaj« u popisnu središnjicu, pri općini Rijeke, drugoga po veličini i važnosti grada u Hrvatskoj. U popisnoj središnjici nitko se osobito ne uzbuđuje tim »slučajem«, otpravljaju djevojku i kažu joj neka dođe opet, kad se »stvar« izvidi. Da groteska bude grotesknija, ta djevojka kći je čovjeka pravoslavne vjeroispovijesti.

Nastavnički zbor radničkog sveučilišta u istom gradu (»krvavoj rani pod srcem Hrvatske«, govoraše A. G. M.) sastaje se na sjednicu. U raspravi na toj sjednici, profesori nastavnog jezika zovu taj jezik hrvatskim. Ravnatelj, Srbin iz Hrvatske, opominje: »Federacija još nije demontirana, iako je demontiraju! Novosadski dogovor još je uvijek na snazi! I dakle, jezik se još uvijek zove hrvatskosrpski!« Profesori ne reagiraju. Mirno, ozbiljno, savjesno, nastavljaju, kroz cijeli tijek raprave, govoriti »hrvatski jezik«. Ravnatelj više ne opominje.

Takvi primjeri nisu osamljeni. Takvi su primjeri tipični. I to tipični za dvije pogibeljne pojave: kolonizaciju hrvatskog nacionalnog bića i stanovitu moralnu gluhoću u kojoj, u nekim krugovima Srba u Hrvatskoj, traje bešćutnost spram te kolonizacije.

Kolonizacija hrvatskoga nacionalnog bića nije, nasuprot nekim mišljenjima, započela već ilirskim preporodm. Jest istina da su naši Ilirci smatrali jednim narodom sve južne Slavene, pa i sve Slavene uopće. Jest istina da su, u maglama svoje romantike, svjesno htjeli jezično i književno jedinstvo svih južnih Slavena. Ali sve je to ostajalo na razini kulturne fantazmagorije: kičmu nacije to nije diralo. Kičma nacije bila je hrvatska državna struktura, ako i svedena samo na teritorij panonskih županija: tvrda, uspravna, nesavitljiva, zajamčena priznatim pravima Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u konstituciji ugarskoj. Ta državna struktura, to jamstvo hrvatske nacionalne samosvojnosti bilo je za ilirske preporoditelje izvan diskusije jednako kao i za sve prethodne hrvatske naraštaje pod banom i saborom. Isti apsolutni, neprobojni otpor lomljenju kičme hrvatske nacije, ista totalna volja da se ta kičma očuva tvrdom i uspravnom u jedinom svome na-

ravnom i mogućem obliku, obliku pravne države — taj isti otpor i ta ista volja dizali su hrvatske zastupnike u saboru ugarskom protiv mađarskih presizanja prije ilirizma, i digli su Jelačića bana da prijeđe s vojskom preko Drave u ratu za materinsku riječ.

»Narodnost ilirska i konstitucija ugarska«, govorili su ilirski preporoditelji od samoga početka svoga gibanja. »Narodnost ilirska« bila je idealistička magla, uostalom kontingentno funkcionalna. Ali »konstitucija ugarska« bila je pravno jamstvo da ta magla neće zagušiti hrvatsku naciju — i to su naši Iliri svojim preciznim hrvatskim nervom lucidno znali. Konstitucija ugarska za Hrvatsku je značila priznanje hrvatske državne posebnosti, pravno trajanje te posebnosti pod krunom ugarskom kroz sedam stoljeća. Ilirski preporoditelji ponašali su se zapravo kao ljudi koji, sigurni u čvrstoću svoje kuće, otvaraju njezina vrata i prozore radosnom vjetru proljeća. Osjećaj čvrstoće i nerazorivosti vlastite kuće bio je u njima toliko siguran da nisu vidjeli kako taj vjetar može postati i zagušljiv za hrvatsko nacionalno biće i razoran za ono jedino što je njima omogućivalo da mu se otvaraju u zanosu bez straha: za hrvatsku državnost.

Ta pogibelj konkretizirala se znatno poslije ilirizma. U cijeloj drugoj polovici XIX. st. ona je ostala još uvijek samo potencijalna, još uvijek praktički paralizirana tvrdom vjerom u apsolutnu nužnost hrvatske državne strukture (i samo brutalna bistrina jednoga Madžara, Deáka Ferencza, mogla je tada vidjeti tako daleko da nam dobaci kako će nas strossmayerski jugoslavenski veleiteti konačno dovesti dotle da će nam glavni grad biti Beograd a ne Zagreb). Pogibelj je postala stvarna tek onda kad su sami Hrvati, mnogi, počeli misliti da im hrvatska država nije više potrebna.

Tu se zapravo nije radilo o tome da bi u nacionalnoj svijesti toga dijela Hrvata bila nastala neka kvalitativna promjena: od ilirizma ovamo mnogi su Hrvati iskreno mislili da su Hrvati i Srbi jedan narod. Ali, dok su i takvi Hrvati vjerovali da Hrvatska mora očuvati svoju povijesnu državnost, prave smrtne pogibelji za hrvatsko nacionalno biće nije bilo. Smrtna pogibelj počela je kad su takvi Hrvati pristupili akciji za stvaranje integralističke jugoslavenske države, države u kojoj će Hrvatska kao država nestati.

Ta akcija značila je u prvom redu »razbijanje Austrije«. Ta akcija hipertrofirala je do paroksizma mit o »Austriji« kao »tamnici naroda«. I taj mit toliko se ukorijenio, toliko je kondicionirao substrat svijesti da ga je bilo moralno nemoguće razbijati već tada, na početku ovoga stoljeća. Već tada su ljudi, koji se nisu dali pod vlast toga mita, bili gotovo općenito kvalificirani kao moralne nakaze. Već tada trebalo je strahovite hrabrosti da se čovjek ne slomi pod knutom takvih kvalifikacija. Mitovi kao da su tvrdoglaviji od činjenica. Sve do danas.

Mit je već sam naziv »Austrija«. Pravi naziv te jedinstvene zajednice država bio je, od 1867, Austro-Ugarska Monarhija. Nikakvo »zajedničko«, ni »austrijsko« ni austro-ugarsko, državljanstvo u njoj nije postojalo: čovjek je bio državljanin *svoje* države u Monarhiji. Banska Hrvatska bila je pod krunom ugarskom, i to po slobodnom izboru svojih staleža i redova, instituiranom godine 1102. Cetinski sabor od 1527, pragmatička sankcija od 1712. nisu značili prekid hrvatskoga državnog saveza s krunom ugarskom, nego slobodni hrvatski prijenos (odnosno, 1712, potvrdu) pravâ i obvezâ toga saveza na drugu dinastiju nositeljicu dinastičkoga prava na krunu ugarsku. Nikad se Habsburg u Hrvatskoj nije zvao carem: za Hrvatsku i za Ugarsku uvijek je bio samo kralj

hrvatski i ugarski. To je bilo jasno specificirano i u pletori naslovâ što ih je nosio.

Najgore što se hrvatskom saboru u toj »tamnici narodâ« moglo dogoditi bilo je to da ga kralj raspusti. No, kad bi hrvatski zastupnik (konkretno, Ante Starčević) usred sabornice mirno odsjekao: »Despocije propadaju, ali se ne popravljaju« — to nije bio razlog kralju da raspusti hrvatski sabor. (U drugom parlamentu, gdje se zazivalo »Bože pravde, . . .«, kamo nas je odveo zanos za bijelim orlovima, dobili smo metke iz parabeluma i kraljevsku diktaturu za mnogo manje.) Danas, poslije desetljećâ režimskog straha od riječi, straha ulivena u kosti tako duboko da je postao upravo forma mentis čovjeka na hrvatskom prostoru, teško je uopće shvatiti intenzitet i značajke toga straha u »Austriji tamnici narodâ« (taj strah bio je u njoj prisutan samo za deset godina bachovanja, i već to što se održao samo deset godina dovoljno svjedoči koliko je bio nenaravan strukturi te zajednice državâ). Neki događaji iz toga doba danas, poslije toliko vremena kobnoga hrvatskog prelaženja iz diktature u diktaturu, djeluju naprosto fantastično; još nedavno, kad ti se desilo da o tome govoriš mladim Hrvatima, studentima, osjećao si da reagiraju s potpunim nerazumijevanjem, zapanjeni, osupnuti, kao pred čudom. A nikakva čudesa to nisu bila, bili su to naprosto događaji hrvatske kronike u takozvanoj »tamnici narodâ«, koju je marljivo razbijala naša jugoslavenstvujuća Nacionalna Omladina leteći za bijelim orlovima. I zbivalo se tada i to da je ban »pacifikator«, Khuen-Hedervary, onaj koji se volio nazivati »ja, takozvani srpski ban«, odgovarajući u hrvatskom saboru na jednu interpelaciju o hrvatskom državnom posjedu kraljeve krunidbene zavjernice, rekao da bi on »podvojio je li to bio pošten posjed« — na što je dobio ličko stresanje svoje grofovske osobe od zastupnika Davida Starčevića, udarac nogom straga od zastupnika Grge Tuškana, i batine štapom zastupnika Josipa Gržanića — pa je to svršilo ne vješalima, ne kuglama iz parabeluma, ne kraljevskom diktaturom, ne komesarskim terorom nad Hrvatskom, nego jednostavno time da je Grga Tuškan izgubio advokaturu (i to ne za onaj udarac nogom, nego zato što »laže« da je bana udario nogom — moralo se tako elegantno formulirati radi banske časti . . .), a izborni kotar senjski tiskao je u čast svoga zastupnika Josipa Gržanića dopisnicu s njegovom slikom i slikom čizme i štapa okićenih cvijećem i s natpisom: »Josipu Gržaniću, neustrašivom branitelju naših pravah«. I zbivalo se tada i to da su hrvatski sveučilištarci, upravo na dan kad je kralj Franjo Josip I došao položiti završni kamen Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu odjeven u mađarsku generalsku odoru, spalili, vođeni Stjepanom Radićem, mađarsku zastavu pod kipom Jelačića bana u srcu Zagreba, vičući »slava Jelačiću« i »abcug Mađari« — pa im se za to dogodilo samo to da su na kratko vrijeme smješteni u bjelovarski zatvor, da im je sudac istražitelj pristojno ustupio sudnicu za učenje kako bi se mogli pripraviti za ispite, i da je hrvatsko sveučilište bilo privremeno zatvoreno, pa su ispite išli polagati u Prag (u Kraljevinu Češku, u okviru iste »Austrije«, dočekani kao braća i srdačno pomagani od Matice češke). I zbivalo se i to da se sloboda tiska nije zaustavljala ni pred banom ni pred kraljevskim komesarom, pa su, na primjer, jednoga takvoga, Slavka plemenitog Cuvaja, koji je u dvije svoje faze bio i ban i komesar, crtali po novinama kao karikaturu s mesarskom kukom namjesto ruke i praveći sprdnju od njegova imena pisali didaskalije kao: »Kô-mesar — Čuvaj!« I tako dalje i tako dalje, i sve je to »tamnica narodâ« puštala da se zbiva ne trepnuvši, u takvoj situaciji nastao je onaj Krležin prizor iz *Zastava* gdje ministar obrenovićevske Srbije jauče

da može slobodno govoriti tek pred »austrijskim« šefom policije u Zagrebu, i sve u takvoj situaciji ta je »tamnica«, prva na svijetu, prije Engleske, dala svojim narodima (zaslugom, prvenstveno, svoje socijaldemokracije, svojih »austromarksista«) solidni zakon o socijalnom osiguranju i zakon o općem, jednakom i tajnom pravu glasa bez obzira na cenzus.

Hrvatski udjel u razaranju Austro-Ugarske zasnivao se (različito od češkoga) ne na autentičnom načelu nacionaliteta nego upravo na jednoj kobnoj mistifikaciji toga načela i, još gore, na gubitku vjere u apsolutnu neophodnost kontinuiteta samosvojne hrvatske države. To jest: na objektivnoj izdaji nacionalog bića i jedinoga mogućeg oblika njegova ostvarivanja u historijskoj praksi. Lucidne bojazni i otpori većeg broja razboritih hrvatskih političara (mnogih pravaša iz obiju starčevićanskih stranaka, braće Radićâ i drugih iz HRSS) spašavaju hrvatsku čast u tome traljavom vihoru, ali ne brišu poraznu činjenicu da je tada dobar dio Hrvata povjerovao da Hrvatska više nije potrebna. Jugoslavenski integralizam raširio se u hrvatskom nacionalnom biću otrovno i duboko, a ono što ga je činilo još pogibeljnijim bilo je to da je on bio isključivo hrvatska pojava. Slovence je u novoj državi štitila etnička kompaktnost i oštra posebnost jezika; druge nacije bile su tada tek u procesu osvješćivanja vlastite posebnosti, i nisu imale za sobom dugi neprekinuti državnopravni kontinuitet kao Hrvatska, i zato u njima nije bilo uvjeta za napast autogenocida i autopoliticida, nacionalnog samoubojstva i državnog samoubojstva. Samo u Hrvatskoj ta se napast akutno pojavila u freneziji svjesne volje za samouništenjem u mitovima nacije hegemona, mitovima bijelih orlova i Vidovdanskog hrama.

Tu ne vrijedi farbati. Jugoslavenski integralizam u staroj Jugoslaviji bio je velikosrbizam. Bio je to i u Srbiji i u Hrvatskoj. Nacija hegemon (u praksi svoje državne i političke uprave, u misli svoje inteligencije) shvaćala je Jugoslaviju kao proširenu Srbiju, Veliku Srbiju. Uloga dijela srpske inteligencije tu je bila osobito kobna: apsolutno, neprobojno uvjereni, od Vuka i Garašanina ovamo, da su svi štokavci Srbi, ti su ljudi bili moralno nesposobni dopustiti i samu mogućnost da nije tako; i s istom nerazorivom uvjerenošću u objektivnu istinitost svojih nazora, s kojom je nekad Inkvizicija progonila heretike, oni su njegovali svoju idiosinkraziju prema hrvatstvu kao prema nečemu bolesnom, reakcionarnom i štetnom. Ali sama po sebi ta idiosinkrazija ne bi bila otrovala hrvatsko nacionalno biće, da je ostala izvan njega: ona je postala otrovom tek u njemu, unutra, tek onda kad je velik dio Hrvata, osobito inteligenata, prestao hrvatski misliti i ugradio se — tupo ili oštro, kako gdje — u Veliku Srbiju nazvanu Jugoslavijom. Bilo je to kao magija, začaranost, u nekih upravo religija, koja je imala i svoj hram, vidovdanski, i svoju liturgiju, kult Kosova i svetosavlja i Karađorđevićeva doma. Čitati danas dokumente te kobne pseudomističtne histerije (na primjer, prva godišta »Jadranske straže«, možda najogavnije svjedočanstvo te hrvatske manije »cupio dissolvi«) djeluje emetično. Dvadeset i tri godine Hrvatska je, raskomadana, nijekana, živjela u takvoj klimi. I posljedice su ostale. Posljedice se i danas osjećaju.

Postoje svjedočanstva nekih velikih hrvatskih imena — Trumbić, Meštrović, Kljaković — da ih je upravo totalitarna imperijalistička brutalnost velikosrbizma »odjugoslavenila« (kako je običavao reći jedan od spomenutih, pokojni slikar Jozo Kljaković). Ali takvi su slučajevi zbiljske moralne krize zapravo rijetki. Većina hrvatskoga puka nije nikad prihvatila jugoslavenstvo kao nacionalni integralizam, nije se nikad odrekla svoga imena ni svoje države. To i samo to spasilo je Hrvatsku, to i samo to učinilo je da je gotovo cijeli hrvatski narod (90 posto) pod velikosrpskim kraljevskim žandarskim kundakom listom glasao za jedinu stranku koja je sasvim jasno, sasvim precizno hrvatska bila i hrvatskom se zvala i hrvatski djelovala u domovini (a ne na Janka Puszti) i koja je, tako se zovući i tako djelujući, zahtijevala priznanje posebne hrvatske državnosti u okviru Jugoslavije shvaćene kao udruženje suverenih nacija a ne kao vidovdanski mit, i ne tek ni kao prostor za ostvarivanje jedne bezimene internacionalističke socijalne pravde. Danas se često čuje da Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka (oh, bila je ona i ostala u srži republikanska i onda kad je u političkoj taktici morala pritajiti svoje drago slovo R) nije zapravo predstavljala hrvatski narod. Ali takvu ocjenu moralno je nemoguće prihvatiti: stranci za koju je — i to u onakvim prilikama, pod onakvim pritiskom — glasalo 90 posto jedne nacije može se prigovoriti mnogo toga, ali ne da ona tada tu naciju nije predstavljala. HSS našla se zatečena kad je rat raskomadao staru Jugoslaviju, nije se u onom lomu znala odlučno postaviti, dio članstva kompromitirao se kolaboracijom a većina članstva i pristaša paralizirala se i konačno onemogućila atendizmom: sve to može se prigovoriti toj stranci, pa i demagogiju seljakovanja (ali funkcionalnu i te kako), pa i nedostatak precizne ideologije (ako je nekomu do precizne ideologije) — sve to i još štošta drugo, ali ne to da nije predstavljala hrvatski narod, ne to da taj narod nije njezine zastupnike listom birao na izborima na kojima je mogao birati i druge. I ako se ima hrabrosti pogledati zbilji u lice onakvoj kakva ona jest a ne onakvoj kakva bi se naknadno htjelo da je bila, vidi se ovo: drugi hrvatski preporod, ovaj što ga sada svojim očima gledamo strepeći da nam ga opet netko ne zaguši ali odlučni da ga ostvarimo do kraja jer natrag jednostavno više ne možemo — drugi hrvatski preporod, sjaj i muka naših dana, najjače je i najodlučnije doživljavan upravo u onim hrvatskim dušama i krajevima gdje je ta stara stranka, nekad, najdublje zaorala plugom radikalne nacionalne svijesti u hrvatsko etničko biće. Tamo gdje ona nije uspjela zbog jake prisutnosti jugointegralističkih financijskih interesa (kao na Kvarneru), i tamo gdje nije mogla doprijeti preko ondašnje državne granice (kao u Istri) — tamo je i danas, u drugom hrvatskom preporodu, borba protiv nacionalne bezimenosti najteža. I nije jasno što se, osim škarâ za naknadno prekrajanje povijesti, gubi ako se to prizna.

Samo izvan brazda toga starog prezrenog pluga kolonizacija hrvatskoga nacionalnog bića trajala je radikalno i gotovo bez iznimke. Ni hrvatske komuniste nije ona poštedjela u nekim razdobljima: zaneseni proleterskim internacionalizmom, moralno ravnodušni ili pače i alergični na nacionalitet kao na »buržoasku kategoriju« (uvijek su to govorili tim srpskim izričajem, »buržoaska« a ne buržujska ili građanska, što već samo po sebi dovoljno govori koliko je i sam njihov jezik u internacionalističkoj ideologiji bio zapravo koloniziran sasvim preciznim srbizmima — to »buržoaska« nije jedini primjer, ima ih sijaset) — dakle, u tome internacionalističkom zanosu, u toj moralnoj ravnodušnosti ili i alergiji spram kategorija nacionaliteta, ni svi hrvatski komunisti u nekim razdobljima nisu imali dovoljno sluha za posebnu problematiku hrvatskoga nacionalnog bića, za njegovu povijesnu tragediju, za pogibelj kolonizacije tuđim elementom u njegovu tkivu. To, uostalom, ni Marx nije shvaćao: njemu su Hrvati Jelačića bana bili jednostavno »pretorijanci reakcije« koja je slomila mađarsku revoluciju 1848; doktor iz Triera, kojemu nitko nikad nije ni u snu zabranio da govori i piše njemački, i koji je svoje nijemstvo nosio jednostavno i naravno kao svoju kožu (zaboravivši već u djetinjstvu da za njim stoje naraštaji rabinâ masa-

kriranih i maltretiranih u dugim stoljećima Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti) nije jednostavno imao nerva da shvati kako je hrvatski rat 1848. bio borba ne za reakciju nego za materinsku riječ, ne protiv mađarske slobode kao takve nego protiv arogancije koja je, zavijena u zastave te slobode, nijekala Hrvatskoj pravo na samosvojno postojanje u vlastitoj slobodi. To Marxovo nerazumijevanje zadugo je obilježilo i europske marksiste uopće i hrvatske marksiste posebno. Zato su i oni, gotovo svi (pa i August Cesarec, koji je u svojoj posljednjoj noći pred strijeljanje, u ustaškom zatvoru, na zidu ćelije napisao kao svoje posljednje riječi: »Živjela sovjetska Hrvatska!« — što se poslije godinama u socijalističkoj Jugoslaviji marljivo prešućivalo) — zato su dakle mnogi hrvatski komunisti, zajedno s ostalim hrvatskim jugointegralistima, zajedno s hrvatskim fanaticima »jugoslavenskog Piemonta« i vidovdanskog mita, bili na nekoliko godina pristali biti čak i grobarima hrvatskog jezika u onom nevjerojatnom odricanju od ijekavice a prihvatu ekavice protiv svoga vlastitog jezičnog osjećaja, protiv cijele strukture svoga govornog i književnog izraza, protiv razuma, protiv najosnovnijeg poriva za očuvanjem vlastitog identiteta u identitetu domovine kao moralne i pravne kategorije. To jezično silovanje samih sebe nije, srećom, dugo trajalo; ali strahovita je već sama činjenica da je bilo moguće, da je započeto s nakanom da traje. No i kad je to s ekavicom prestalo kao najbrutalniji oblik manije »cupio dissolvi«, napast rastapanja hrvatskog identiteta nije time prestala, ni u hrvatskim komunistima kao ni u drugima koje je zahvatila. I to se odrazilo i u pokretu otpora pod fašističkom i nacističkom okupacijom u drugom svjetskom ratu.

Duboku jakost integralizma i u našem pokretu otpora pokazuje osobito plastično jedna malo spominjana pojedinost s II zasjedanja AVNOJ-a. Bilo je odlučeno da se zaključci toga povijesnog zasjedanja napišu »južnim narječjem«. Baš tako je rečeno: »južnim narječjem«. Nije poznato da bi itko od nazočnih bio rekao da je to »južno narječje« zapravo hrvatski književni jezik (o crnogorskom ili bosansko-hercegovačkom književnom jeziku tada se još nije govorilo — crnogorski jezik smatralo se glatko srpskim, a o Bosni i Hercegovini mislilo se da tamošnji ljudi govore i pišu ili hrvatski ili srpski). Tipkačica, koja je imala napisati zaključke na »južnom narječju«, Srpkinja iz čisto ekavskog kraja (i supruga jednoga od glavnih jugoslavenskih revolucionara beogradske formacije), bila je osoba moralno osjetljiva i uz to naobražena: znala je dakle da se »južno narječje« ne dobiva samo time da se namjesto Antifašističko Veće piše Antifašističko Vijeće. I rekla je da je u neprilici kako će pisati, jer da ona »južno narečje« ne zna. I svršilo je tako da su ti zaključci, temelj nove Jugoslavije, napisani nekim jezičnim hibridom koji nije ni hrvatski ni srpski. I: kako se tu počelo, tako se i nastavilo — i do konca rata, i u novoj Jugoslaviji.

Partizanska vojna terminologija srpska je i puna rusizama: takva je i terminologija poratne Jugoslavenske narodne armije. Tek danas su na vidiku odgovarajuće promjene neprihvatljivog stanja. Srpska i rusificirana ostala je poslije rata i gotovo sva politička i pravna terminologija u Hrvatskoj, pa ako su se rusizmi dosad donekle i očistili, srbizmi su ostali: Hrvatska, stara zemlja koja je stoljećima živjela upravo od svoje pravne svijesti, i koja je upravo u oblikovanju svoga pravnog nazivlja dala jedno od najfrapantnijih svjedočanstava svoga jezičnog genija, ostala je poslije rata bez svoje pravne terminologije, kolonizirana je na tome području tako potpuno da se danas samo rijetki još živi stari

odvjetnici sjećaju, na primjer, da se žalba u pravnom postupku hrvatski ne kaže žalba nego utok.

To razaranje hrvatskoga jezika počelo je zapravo već mnogo prije, a ono što u tome najviše zabrinjuje jest to da je počelo baš u doba najgore *moral insanity* u Hrvatskoj prije 1918, u doba spomenutoga bana Khuena koji se volio zvati »takozvanim srpskim banom«, i da to traje baš od bana Khuena bez prekida do danas, carstva su propala, lice se zemlje izmijenilo, ali to traje, traje i u socijalizmu, traje neprestano od toga mađarskog grofa preko žandarske kraljevske Jugoslavije i užasa drugog svjetskog rata i pokreta otpora kroz taj rat i revolucionarne obnove poslije rata sve do danas. *To* zabrinjuje, *to* muči: ta podmukla, uporna, neprekinuta razvojna crta od bana Khuena do današnjih jugointegralista koje hvata horror i od samoga hrvatskoga imena. Zlatko Posavac prvi je u Hrvatskoj, prije nekoliko godina, upozorio na tu kobnu neprekinutu crtu, prvi je javno postavio pitanje dokle će hrvatski jezik biti sapet jednim dekretom khuenovštine. Ali to pitanje mora se postavljati: stvar je časti i vjerodostojnosti upravo bratstva i jedinstva, toliko proklamiranoga, baš i u tome (između ostaloga) smije li se ili ne smije to pitanje postavljati. Jer upravo pod banom Khuenom, upravo uz Khuenovo favoriziranje, upravo u zatrovanoj klimi svađe Hrvatâ i Srbâ u Hrvatskoj, klimi koju je »takozvani srpski ban« sustavno raspirivao — upravo tada iznijeli su hrvatski vukovci pobjedu nad zagrebačkom jezičnom školom, upravo tada (1899) objavio je Tomo Maretić svoju *Gramatiku hrvatskoga ili srpskog jezika* uz banov blagoslov, upravo tada presječen je povijesni razvitak hrvatskoga književnog jezika i nametnuta je Hrvatskoj maretićevska vukovština kao jezična norma. Čovjek se mora za glavu uhvatiti pred tom slavnom *Gramatikom* Tome Maretića: kao *jedino* vrelo za njezinu izradbu navedena su Vukova i Daničićeva djela i srpske narodne pjesme, priče i poslovice. *Ništa* drugo, ništa ni od korova! Cijelu hrvatsku umjetnu i pučku književnost bacio je Tomo Maretić tom nevjerojatnom *Gramatikom* u ropotarnicu, cijelo jezično blago njezinih stoljeća proglasio je provincijalizmima nedostojnim književnoga jezika, osim ako su riječi iz toga blaga imale potvrdu u Vuka i Daničića i u srpskim pučkim umotvorima od Vuka skupljenim. Gramatike kao ta Maretićeva nema nigdje na svijetu: samo u Hrvatskoj, samo u freneziji hrvatskoga samorazaranja mogla je ona nastati, samo u hrvatskom apsurdu mogla je ona postati norma, norma pod banom Khuenom! O ne, nije Hrvatskoj jezik počeo razarati naivni Bečki dogovor iz 1850, nije to mogao jer se jednostavno nikad nije pravo ostvario, nikomu od njegovih hrvatskih potpisnika nije ni do kraja života palo na pamet da proskribiraju riječi hrvatske jezične baštine zato što su prihvatili štokavsku ijekavicu, uostalom od te su ijekavice oni odmah učinili iekavicu i pisali su tom svojom iekavicom nepokolebljivo do smrti, pisali hrvatski, u živoj struji povijesnog razvitka hrvatskoga jezika, i čuvajući u svome pisanju stare hrvatske padežne oblike, i čuvajući funkcionalnost cijeloga hrvatskog jezičnog blaga. Tek pobjeda hrvatskih vukovaca u mraku khuenovštine sve je to presjekla. Ali hrvatski jezični osjećaj bio je jači i od te kobne pobjede, i hrvatski književni jezik sačuvao je svoju posebnost, nije se pretopio u srpski niti u tom oklopu vukovštine, niti u onom ludom pokušaju ekavizacije hrvatskog izraza poslije prvoga svjetskog rata. I valja reći: čak ni u staroj Jugoslaviji, čak ni pod nametom školskoga »jedinstvenog« Belićeva pravopisa u doba kraljevske diktature, nije hrvatski jezik bio ozbiljno ugrožen u samoj svojoj bîti. Bilo je različnih infiltracija (kao ono s proskribiranjem židovskoga imena i zamjenom toga imena jevrejskim

u hrvatskom jeziku, o čemu sam u ovom listu već opširnije pisala), ali sve to ostajalo je na površini, sve to zadržavalo se u slabo kvalificiranim tekstovima, sve to nije radikalno i frontalno udaralo u samu srž hrvatske jezične posebnosti, već i zato što se odbijalo o svjesni hrvatski otpor koji je čak i pod kraljevskom čizmom imao široke mogućnosti izraza. Hrvatski književnici, hrvatski učitelji i profesori, hrvatski lektori pazili su tada na hrvatski jezik, i imali su mogućnosti paziti. Integralizam u staroj Jugoslaviji nije ipak išao dotle da nameće integraciju jezika, poslije propale ludosti s generalizacijom ekavice ograničavao se na integraciju pravopisa, pa i to je mogao izvoditi samo u školama od 1930. do 1939, hrvatsko novinstvo i hrvatska književnost nisu ni tih godina — osim gdjekoje iznimke — prihvatili »unificirani« a zapravo srpski Belićev pravopis, i netom je Hrvatska polučila kakvu-takvu samoupravu u Banovini Hrvatskoj, vraćen je Boranićev pravopis i u škole, i to je bio upravo jedan od prvih propisa banske vlade.

Sustavna opasnost radikalne kolonizacije hrvatskoga jezika počela je, paradoksalno, tek u novoj Jugoslaviji nastaloj iz partizanskog rata za narodno oslobođenje. U doba toga rata na hrvatskom je prostoru stajao i pokušaj ustaške države: pokušaj strahovit, krvav, i potpuno pogrešan (tako da se na nj mogu očajno primijeniti riječi nekoga davnog francuskog ministra: »To je više nego zločin, to je pogreška«). S tim pokušajem, i osobito s njegovim zločinima, većina se hrvatske nacije nije solidarizirala. Ali uzalud: poslije rata, sve pod geslom bratstva i jedinstva, sve i uz činjenicu da je znatan broj Hrvata bio u partizanima, hrvatsko ime bilo je praktički proskribirano, odium ustaštva bačen je na cijelu Hrvatsku. Formalno je ustanovljena hrvatska Republika, i postojala je u njoj hrvatska zemaljska vlada i hrvatski sabor, ali Hrvatska je u svemu tome bila svedena na nekakav administrativno-teritorijalni pojam, pa se smjelo reći samo: Republika Hrvatska, Sabor Hrvatske, Izvršno vijeće Sabora Hrvatske, i to uvijek skrupulozno, čak i u običnom govoru, stavljajući pred tu tako dekliniranu Hrvatsku NR odnosno, poslije, SR. Danas se te hrvatske partizanske i prve poratne godine nastoji revalorizirati, očito u najboljoj namjeri; ali pitanje je koliko je to zapravo korisno upravo za hrvatsku naciju koju se i takvim revaloriziranjem želi konsolidirati. Jer, opet jednom, ima li smisla mitizirati povijest, može li naknadno mitiziranje povijesti biti zbiljski korisno? Nije li istina uvijek bolja od najplemenitijega mita, pa ma kako bila gorka i crna? Nije li hrabrost za priznanje gorkih istina ipak najbolji način da ih se prebrodi kroz kvalitativnu izmjenu? Jer kako je to zapravo bilo s Republikom Hrvatskom i saborom Hrvatske i vladom Hrvatske, pa i s Komunističkom Partijom Hrvatske — kako je to zapravo bilo u ono doba (koje je osuđeno na Brijunima 1966) kad nam je mnogo toga bilo nametano pritiscima: to mi svi nosimo u kostima, i komunisti i nekomunisti u Hrvatskoj. Nosimo to da ime rođene zemlje nismo smjeli izgovoriti bez administrativno-teritorijalne apreture, to da su gotovo sva hrvatska stručna društva postala »društva Hrvatske« protiv hrvatskih jezičnih zakona (nekim čudom uspjeli su se od terora toga genitiva spasiti samo Hrvatsko filozofsko, Hrvatsko filološko, Hrvatsko prirodoslovno društvo i možda još koje), to da je bila postala strahovita hrabrost nadjenuti djetetu ime Domagoj ili Krešimir, to da je Srbin iz Srbije glatko mogao postati profesorom nastavnog jezika u Hrvatskoj i kolonizirati hrvatsku djecu srpskim jezikom, to da je pjevanje hrvatske himne bilo praktički zabranjeno kao da je veleizdaja socijalizma, to da se jedan slovenski list glatko smio zvati »slovenski Jadran« ali se riječi »hrvatski Jadran« nisu smjele ni izgovoriti, to da se

moglo dogoditi da sudac u Hrvatskoj, videći gdje stranka u zapisniku svoga preslušavanja briše riječ »veš«, koju nije izgovorila, i stavlja »rublje«, kako je izgovorila, zaprijeti toj stranci optužbom za uvredu suda, to da je nakladnik u Hrvatskoj davao njemačke knjige prevoditi profesoru Srbinu iz Šumadije, pa taj profesor u svome osobnom poštenju davao svoje prijevode kroatizirati »crncu« Hrvatu, pa nakladnik tako kroatizirane tekstove sam natrag srbizirao jer da su »previše hrvatski«...

Vlada Hrvatske u genitivu, sabor Hrvatske u genitivu... kao da se ništa nije moglo protiv proskripcije hrvatskoga imena, ništa protiv kolonizacije hrvatskoga jezika, ništa protiv sustavne vanifikacije hrvatskoga nacionalnog bića, ništa protiv prekida hrvatskoga kulturnog kontinuiteta, ništa protiv konstantne agresije na hrvatsku inteligenciju. Da bi se nešto moglo početi protiv svega toga, trebalo je najprije izići iz genitiva, učiniti od genitiva pridjev, steći moralnu hrabrost da se konačno postane hrvatska vlada i hrvatski sabor. Netom se ta hrabrost počela stjecati, Hrvatska je izišla iz sjene.

Još jednom, isto kao u doba prvoga hrvatskog preporoda, borba za materinsku riječ začela je čudo, drugo čudo slično onomu o kojemu je govorio engleski povjesničar Jackson proučavajući ilirski pokret. Jer i ovaj put počelo je krikom: »Vre i svoj jezik zabit Horvati hote ter drugi narod postati«. I ovaj put reagirao je najprije hrvatski jezični osjećaj kao kvintesencija svijesti o nacionalnom identitetu. Piše Grgo Gamulin: »Deklaracija o jeziku bila je tako jedan čin svijesti koja se u jednom trenutku sabrala na jednom mjestu«. Tako je počelo, tako je bljesnulo, jer se naprosto, doslovno, više nije moglo izdržati. Torturu rastapanja hrvatskoga identiteta, torturu Novosadskog dogovora u kojemu je prisutnost hrvatskih jezikoslovaca bila samo čin očajne odgovornosti pred vlastitom nacijom, strahovito gorki pokušaj da se barem spriječi posvemašnje i beščutno odlučivanje o nama bez nas, torturu apsurdnoga Novosadskog pravopisa koji je nevjerojatnim akrobacijama na silu od dva jezična osjećaja i dva književna jezika pravio jedan, torturu koja nam je i samo ime materinskog jezika, jezika hrvatskoga, jezika koji za Hrvata nikakvo drugo ime ne može imati, mučila nenaravnom imenskom simbiozom kakve nema nigdje na svijetu, pa ni u imenima jezikâ mnogo sličnijih nego što su hrvatski književni i srpski književni jezik. I nije se više moglo izdržati torturu tanjugovštine, onaj očajno primitivni jezični hibrid koji nam je surovo i invadentno trovao novine i mnoštvo hrvatskih nenaobraženih i polunaobraženih ljudi koji samo novine čitaju: onaj srpsko-ruski hibrid koji kao da je zauvijek, neiskorjenjivo, neprobojno, odredio jezični profil Telegrafske agencije Nova Jugoslavija, još od njezinih prvih herojskih dana, kad ju je stvarao upravo suprug one avnojske tipkačice koja je bila u tjeskobi kako će pisati zaključke II zasjedanja AVNOJ-a na nepoznatom joj »južnom narječju«. I nije se više moglo izdržati očajnu poniženost i zanemarenost hrvatskoga jezika u hrvatskim školama, i to da se u hrvatskim školama povijest hrvatske književnosti predavala tako da se od nje bezočno otkidalo i u veoma metodičkoj regionalnoj magli ostavljalo gotovo sve stare pisce hrvatske osim kajkavaca. I još mnogo toga nije se više moglo izdržati pod barjacima bratstva, i baš poradi njih, poradi njihove časti i vjerodostojnosti. I ta hrvatska moralna nemogućnost da se dalje izdrži torturu verbicida i falsifikata zgusnula se u »čin svijesti«, u Deklaraciju o jeziku. Cijela hrvatska svjesna inteligencija stala je uz nju, svi svjetionici hrvatske kulture u onoj olovnoj noći nju su potpisali čvrstim sjajem svoga imena. Tako je počeo drugi hrvatski preporod — i smrtni strah od njega.

Strah je reagirao jedinim sredstvom što ga je imao: vlašću. A oslonio se na također jedini oslon što ga je imao: idiosinkraziju prema hrvatskom imenu, i to na njezino najotrovnije i najkobnije mjesto: mjesto u dušama Hrvata asimilanata, Hrvata koji niječu sebe, Hrvata koji odbacuju svoj hrvatski identitet, Hrvata duhovno i moralno koloniziranih, iznutra dezintegriranih. (Među svim narodima na svijetu, samo Židovi i Hrvati imaju takav tip svojevoljnog isključenika iz vlastitog moralnog i kulturnog nacionalnog sklopa, tip asimilanta koji nema snage prihvatiti svoj identitet i zato se rastapa u drugoj naciji ili u mistifikaciji »nadnacionalnoga« mita.) Razmah manipulirane kampanje poslije hrvatske Deklaracije o jeziku plastično je pokazao snagu straha, opseg i dubinu kolonizacije na hrvatskomu etničkom prostoru. Pokazao je i to kako će šekspirski težak biti izlazak iz genitiva za strukture vlasti u Hrvatskoj. Ali pokazao je i to da se hrvatska svijest više ne da manipulirati, ni težnja za autentičnim ostvarenjem naravne dimenzije hrvatskog identiteta ugušiti. Hrvatski intelektualci i hrvatske kulturne ustanove, potpisnici Deklaracije o jeziku, bili su pod pritiskom, ali svoj potpis nisu povukli. Ne odnosi se domovina na potplatima obuće, govorio je Danton. Isto tako, ne briše se domovina kad je ona sva u jednom potpisu. U strukturama vlasti u Hrvatskoj to se tada počelo shvaćati. Hajka na hrvatsku humanističku inteligenciju, na cijelu hrvatsku humanističku kulturu, hajka koja je poslije Deklaracije, udarajući na njezine potpisnike, udarala na sam hrvatski identitet u njegovu najvišem i moralno najkvalificiranijem izrazu, stavila je ljude iz strukturâ vlasti u Hrvatskoj pred izbor: ili ostati u genitivu, u stvarnom nepostojanju hrvatske državnosti, u goloj kategoriji vlasti oklopno uvjetovane centralizmom i unitarizmom, u apatiji i antipatiji hrvatskoga naroda; ili izići iz genitiva, zahtijevati stvarnu hrvatsku državnost kroz radikalnu reformu cijele federacije, preobraziti vlast radošću zauzetosti za hrvatsku nacionalnu i državnu afirmaciju, u politizaciji naroda koja neće biti samo referatska fraza na sjednicama dosadnim kao nadgrobne ploče, u simpatiji naroda koja se neće očitovati tek po direktivi. I ljudi iz strukturâ vlasti u Hrvatskoj izabrali su. I samo tri godine poslije Deklaracije o jeziku njihovom lucidnom i rigoroznom odlučnošću mirno je i zakonito uklonjen ledeni integralist koji je prvi bio poveo hajku na Deklaraciju, i koji je uopće od bratstva i jedinstva i socijalizma pravio bič nad bolnom glavom Hrvatske.

Jedini otpor tome izboru hrvatske državne i političke uprave dolazi u Hrvatskoj od ljudi bez lica i ljudi bez sluha. Ljudi bez lica jesu Hrvati koji Hrvati neće da budu, ljudi bez svijesti o nacionalnom identitetu, ljudi bez imena, asimilanti jugointegralističkog mita. Ima ih u Savezu komunista, manje iz radikalnoga internacionalističkog uvjerenja u paleomarksističkoj akcepciji, više iz karijerizma (jer većinom su stupili u Partiju u doba kad je to bio najučinkovitiji način za osobni uspjeh u jednom sustavu gdje su premoć privatnoga bogatstva i ugled obiteljskog imena bili zbrisani revolucijom a nadomješteni ne premoću zbiljskih osobnih sposobnosti nego pokornim otuđenjem savjesti; fenomen takvih partijskih karijerista veoma je nalik fenomenu europskih Židova koji su poslije francuske revolucije i napoleonskih ratova bili počeli primati krštenje naprosto kao »ulaznicu u društvo«, kako je rekao upravo jedan od njih, Heinrich Heine). Prvi, paleomarksistički tip člana Saveza komunista već je davno moralno sklerotiziran, ukočen u arhaičnoj mentalnoj formi koja je od komunizma pravila religiju, od radničke klase vjerničku masu, od Partije institucionalnu Crkvu, od partijske uprave prelaturu, od ideološke komisije Svetu Inkviziciju, od oponenta u Partiji heretika, a od Sovjetskog Saveza eshaton. U takvoj mentalnoj formi nije nikad bilo mjesta za nacionalne vrednote, to je tako ostalo i to je beznadno. No takvih patetičnih paleokomunista malo je danas, oni su sad samo stvar biološkog Absterbunga. Mnogo veći balast Savezu komunista u Hrvatskoj tvori drugi od spomenutih tipova članstva, komunisti od karijere, »ziheraši«, ljudi otuđene savjesti. Pristupivši u Partiju kao u puku kategoriju vlasti, i to pristupivši joj u doba kad je sama Partija pravila od Hrvatske puki administrativni kvalitet, tim ljudima kao da sad struji dušom dvostruka sablazan: sablazan nad činjenicom da je hrvatska politička uprava odustala od krivotvorine života u oklopu vlasti otuđene od naroda, i sablazan nad činjenicom da je hrvatska politička uprava shvatila apsolutnu uzaludnost utapanja Hrvatske u mitove. U promatranju sadašnjih reagiranja ili odsutnosti reagiranja takvih »ziheraša«, stječe se dojam da je tim ljudima zapravo veoma krivo što hrvatsko ime više nije proskribirano, što se hrvatska politička i državna uprava solidarizirala s njegovom čašću. Taj dojam postaje još jasniji i strašniji kad se pomisli tko su zapravo ti »ziheraši«: ljudi starih jugointegralističkih korijena, ljudi koji su u mitu integralnog jugoslavenstva uvijek i precizno mrzili hrvatstvo, ljudi kobne hrvatske samomržnje, tako slijepe i tako duboke da jedan od njih (mladić, student, jedan od onih »tatinih sinova« koji su sve dosad mislili da je vlast nad Hrvatskom nečija nasljedna prćija) može reći, doslovce, od riječi do riječi: »Gadi mi se kad čujem pjevati hrvatsku himnu!« Takvi ljudi zapravo samo žele i očekuju da se »sve ovo« sruši. Tako oni kažu, »sve ovo«. Tako zovu drugi hrvatski preporod, odbojno, prezirno, mrsko, glupo: »sve ovo«. I zabadaju u »sve ovo« gdje mogu i kako mogu, pa i nasitno, pribadačama, kao ostentativnom porabom srpskih riječi namjesto hrvatskih, ostentativnim prešućivanjem hrvatskog imena, tvrdokornim nametanjem »službenoga« dvočlanog imena hrvatskom jeziku, izrazima zabrinutosti za Federaciju, a iznad svega: šutnjom o Desetoj Sjednici hrvatskog Centralnog Komiteta (usput pripomenimo: hrvatski se i to može reći Središnji Odbor). I sve to, i sasvim prozirno, sa starim nostalgičnim pogledom.

Takav stav zajednički je Hrvatima asimilantima i u Partiji i izvan nje, bitne razlike među njima u tome nema, kolonizirani su jednako i jedni i drugi. Posebno pak zabrinjuje to da se crte toga istoga stava vide i među nekim Srbima u Hrvatskoj, hrvatskim Srbima, Srbima koji druge domovine osim Hrvatske nemaju, koji ovdje, dobjegli pred turskim zulumom, žive stoljećima. Tu treba biti jasan, radikalno i bez ostatka: Hrvatska je država i hrvatskih Srba, hrvatski Srbi ne mogu u Hrvatskoj biti ničija peta kolona. Razdor između Hrvata i Srba u Hrvatskoj je uvijek trovao klimu upravo onda kad su se pojedini predstavnici hrvatskih Srba priklanjali shvaćanju da su nekakva dijaspora i peta kolona. Upravo tu klimu razgarao je po zlu spominjani kobni ban hrvatski Khuen-Hedervary. Taj isti otrov sijao je i Svetozar Pribićević, i rezultat toga konačno je bio vlak za Beograd 1918. i gubitak hrvatske državnosti prvi put u trinaest stoljeća — i sve ono što nam je slijedilo, uključiv i zločin i pogrešku ustaške države, uključiv i njezinu hipoteku bačenu na Hrvatsku sve do danas rukom koja nije hrvatska ruka, uključiv i pojedine stavke iz te hipoteke, na primjer to da su za bogovanja Udbe u Udbi bogovali većinom Srbi, ili to da je partijski aparat u Hrvatskoj na terenu bio sastavljen većinom od Srba, ili to da je broj Srba na upravnim položajima u Hrvatskoj uopće nesrazmjerno velik spram broja Srba u Hrvatskoj. Sada, kad odgovorni hrvatski politički i državni prvaci, uz moralnu potporu svih svjesnih Hrvata, nastoje na-

pokon skinuti tu hipoteku i ispraviti te nesrazmjere, čuju se podmukle krilatice o »nacionalizmu i šovinizmu«. To je opasno, to stvara tjeskobu i zatvara srce. U takvoj klimi može se razvijati sve, ali ne bratstvo. »Mir je djelo pravde«, stoji pisano u hebrejskoj Bibliji.

Staro hrvatsko državno pravo poznavalo je, kao i pravo drugih starih nacija naše civilizacije, pojam političkog nacionaliteta. Evo kako Bogoslav Šulek, veliki hrvatski pravnik i jezikoslovac, jedan od ilirskih preporoditelja, tumači taj pojam u tkivu ustava Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, s posebnim obzirom upravo na hrvatske Srbe, u svojoj knjizi *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, u poglavlju »Pučanstvo ili narod«, na strani 38. i 39. (naklada Dioničke tiskare, Zagreb 1883):

»Nego osim tako zvane etnografske narodnosti ima jošt i politička narodnost, kod koje se negleda na poreklo, nego na zemlju, državu, kako se zove. Evo jednoga primjera. Tko se je rodio u Zagrebu, on je Zagrebčanin, bio on već poreklom Hrvat ili Niemac, kršćanin ili izraelac. Svaki belgijski državljanin je Belgijanac, bio poreklom Francez ili Vlam. Isto tako je svaki srbski državljanin u političkom pogledu Srbin, makar bio porekla bugarskoga ili rumunjskoga (zato se i drže srbski državljani za prave Srbe, a Srbi preko Save su jim samo Švabe). Prema tomu su dakle i svi oni, koji su se rodili u Hrvatskoj, u političkom pogledu Hrvati.« — »Prema tomu izjavio se je i barun Živković u hrvatskom saboru: 'Moja je politika trojedne kraljevine, ili, ako se hoće, Hrvatske. Razboriti Srbi netraže nikakove političke individualnosti i nemogu ništa drugo zahtievati, nego da jim se priznaje njihovo ime i da jim se dade autonomija u nastavnih i vjerskih stvarih'.« (Barun Jovan Živković bijaše podban hrvatski.)

Taj stari komentar stare hrvatske konstitucije živ je i danas. I, za sve nas koji u Hrvatskoj živimo prihvaćajući Hrvatsku kao svoju bitnu i neotuđivu egzistencijalnu odrednicu, u ovom sjaju i naporu drugoga hrvatskog preporoda, živi su dubokom, neotuđivom radošću i stihovi Friedricha Schillera što ih je Šulek dodao tome svom komentaru:

An's Vaterland, an's theure schliess dich an,
Das halte fest mit deinem ganzen Herzen,
Das sei dein Stolz, dess' Adels rühme dich!
Hier sind die starken Wurzeln deiner Kraft.

»Ovdje su jaki korijeni tvoje snage.« Ovdje. U domovini koja nije administrativni genitiv.

ogledi i rasprave

NAPISANO KAO KOMENTAR UZ PREGRŠT CITATA*

Vlado Gotovac

1.

Pisao sam apologiju djela kao apologiju spremnosti na žrtvu, na propast. Uvjeravao sam stvaraoce, a ne društvo. Jer postoje doba za koja se nešto može učiniti samo radeći protiv njihove volje, protiv njihovih želja, protiv njihovih programa: samo protiv njih.

Što je manje slobode, to je manje nevažnog za stvaranje. Tada za onoga koji stvara nema skloništa. Jer je svakodnevno jedina materija kojom djelo raspolaže: »Jedna stvar ovdje mnogo vrijedi« pjeva Rilke u *Devinskim elegijama.* Ona je njegov neposredni usud, izvor svih njegovih nesreća: ona ga i denuncira! U formalizmu — koji je također odgovor istoj nesreći — ta materija nestaje. Ali, ona se ne može ničim zamijeniti i zato formalizam ostaje samo kao epizoda, iako herojska: na njemu teror ne uspijeva, niti zastaje!

Poziv na stvaranje, poziv je na spremnost da se prihvati patnja. I moja apologija nalazi svoj smisao u transcendenciji: koja vraća slobodu.

2.

Ne postaje, dakle, svejedno kako se živi prihvativši djelo! Onaj tko mu se predao još nije spašen: žrtva se ne može zamijeniti lukavstvom, kad je u pitanju sloboda. A ja sam uvjeren da se najviše gubi kad se gubi sudbina: to znači da se s djelom i ona mora podizati!

Djelo ne oslobađa ni od čega! Ono je samo još jedan teret na životu stvaraoca: nikad ugodan, a bez slobode strašan! Ali, »Život duha nije onaj život, koji se plaši pred smrću i koji pred pustošenjem čuva svoju čistoću, nego onaj koji podnosi smrt i u njoj se održava« (Hegel).

3.

Vrijednost i moć djela jest u tome da ono postane svijet, da postane nosilac njegovog rasporeda, njegovog značenja. Mi o njemu govorimo,

* Odnosi se na citate Gotovčevih pogleda i mišljenja što ih je odabrao Vlatko Pavletić za jedno poglavlje svoje knjige o Gotovcu i njegovu književnom djelu — *Osmišljeno osjećanje mjesta*. Gotovac je iskoristio prigodu da dopuni i dalje razvije neke misli: tako su nastali ovi komentari (op. ur.).